

EL MONESTIR DE SANT JERONI DE LA MURTRA

Jaume Aymar i Ragolta

El monestir de Sant Jeroni de la Murtra o de la Vall de Betlem es dreça al peu del serrat de les Ermites, a la serralada de Marina, dins del terme municipal de Badalona, en un indret estratègic, proper a Barcelona, Santa Coloma de Gramenet i Badalona, però poc visible des de les ciutats veïnes. S'hi pot accedir des del barri badaloní de Canyet i també des de Santa Coloma, a través de pistes de terra.

El monestir és un conjunt gòtic tardà, amb modificacions posteriors, de gran interès per la seva unitat i la seva prestància, amb murs de maçoneria i tàpia, estucats, amb restes d'esgrafiats, coberts amb teulada de teula àrab. La planta del monestir és quadrangular i s'organitza al voltant del claustre i de l'església monàstica, en bona part desapareguda. El conjunt té alguns elements clarament renaixentistes, com la torre prioral o de defensa i el campanar, que és una torre quadrada del segle XVI modificada posteriorment. En l'actualitat es troba en curs de restauració. També és del segle XVI la torre de defensa, construïda a partir del 1592 per protegir la comunitat de la pirateria.

Els monjos jerònims habitaren a la Murtra des del 1416 fins al 1835, any que foren definitivament exclaustrats i la fàbrica del monestir fou greument delmada amb l'incendi que va destruir l'església i part del claustre. El fet, però, que des d'aleshores es mantingués habitat l'ha salvat, en gran part, de la incúria i la depredació. Del final del segle XIX fins al 1936 serví de colònia d'estiuejants. Des del 1971 és un lloc de repòs religiós i cultural, on hi ha culte els diumenges i festius i la part monumental és visitable.

EL MONESTIR EN ÈPOCA DEL GÒTIC

Els orígens i la construcció de Sant Jeroni de la Murtra estigueren molt relacionats amb els mercaders. El monestir fou fundat el 1416 pel mercader barceloní Bertran Nicolau a l'antiga casa de la Murtra. El senyal dels Nicolau és al brollador del centre del claustre. Diverses altres famílies de mercaders contribuïren amb els seus donatius a la seva edificació o hi estigueren vinculats, com ara els Viastrosa, que subvencionaren una clau del claustre, o els Setantí, que tenen la seva sepultura al passadís que comunica amb la capella de Sant Sebastià. Aquesta vinculació explica les proporcions humanes de l'edifici i la presència de marques de mercaders en els escuts de les mènsules del claustre.

Com que sant Jeroni, ermità del segle IV, no va deixar cap regla escrita, els monjos jerònims seguiren la de sant Agustí. L'orde jerònim és a mig camí de l'eremitisme i del cenobitisme. Aquest tret es fa palès també a la seva concepció dels espais. A la planta baixa hi ha els comunitaris, articulats al voltant del claustre: la porteria, el locutori, l'església, el refetor, la sala capitular (desapareguda), la cuina i la farmàcia. A la primera planta hi havia les cel·les o ermites juxtaposades i intercomunicades, on els monjos passaven llargues hores dedicats a la contemplació i l'estudi. En aquesta planta hi havia també la biblioteca, l'arxiu, la llibreria del cor, el dormidor i la infermeria. En una segona planta, construïda posteriorment, en tàpia, al voltant del claustre, hi havia també cel·les.

Responent a la vocació d'acollida dels monjos, la Murtra tingué dues hostatgeries. La resta eren dependències agrícoles: cellers, cups, quadres, galliners, una era, magatzem de blat per almoïnes i una notable extensió de terra conreada, bosc i vinya (Cuyàs, 1975).

Els monjos deambulaven pel claustre i es reunien diàriament al temple per pregar i al refetor per fer els àpats. Els pares professors es reunien també al capítol on el pare prior els feia les propostes que eren aprovades o rebutjades en sentit unànim. En algunes ocasions, els frares es retiraven a

fer una vida més estrictament eremítica, com fra Mateu Blanch (segle XVI), que es retirà a Sant Sebastià de la Guàrdia (Aymar, 2000), o fra Miquel Granollers, natural d'Hostalric, que fou monjo de la Murtra al principi del segle XVII i que es retirava a l'ermita de Sant Onofre, veïna del monestir.

Després d'un començament difícil, el monestir va gaudir del seu esplendor al final del segle XV i la primera meitat del XVI. Alguns dels priors més notables dels segles del gòtic foren fra Romeu Borrell, que ho fou trenta-dos anys (1424-56); fra Pere Benejam, que fou conseller dels Reis Catòlics, de Carles I, del ducs de Cardona i dels comtes de Prades, i fra Agustí Galceran de Gualbes, que fou prior entre el 1498 i el 1529, vuit vegades.

El monestir va gaudir també de la protecció dels Trastàmars. Joan II féu construir el refetor; els Reis Catòlics subvencionaren la galeria de ponent del claustre on es veuen esculpits els seus rostres i les seves armes (llevat de Granada, que no havia estat conquerida) i hi reberen Cristòfor Colom al retorn del primer viatge a les Índies (Aymar, 1993). Carles I subvencionà les cel·les de l'ala de migdia que miren a mar, el cor i, a través del seu virrei a Catalunya, part de l'edifici anomenat Obra Nova. Tots ells feren estades al monestir.

Entre els mestres d'obres coneguts dels segles XV-XVI que intervingueren en la construcció, hi ha Jaume Alfons i Pere Bassets que edificaren el claustre; Tomàs Bersa, constructor de l'ampliació de l'església; el mestre Mates, autor del campanar, i Jeroni Matxí que va bastir la torre prioral. Les marques de picapedrer del claustre no han estat estudiades.

El monestir va gaudir d'una important biblioteca, que fou el marc d'una disputa el 1528 entre l'erasmista Miquel Mai i el prior Agustí Galceran de Gualbes. Fou també un focus d'incipient humanisme: el prior Guillem Fuster (1495-98), bibliòfil, es cartejava amb els juristes Francesc de Casa-sàgia i Joan Vilar i els erudits Teseu Valentí i Jeroni Pau, hel·lenista, familiar i bibliotecari d'Alexandre VI (Aymar, 1999). El notari Antoni Viñas, actiu a Nàpols i introductor a Catalunya de la lletra cortesana, va fer una deïxa testamentària per construir les quatre cantonades del claustre.

EL PROCÉS CONSTRUCTIU

La construcció del monestir es va fer a partir d'un edifici important que ja existia al principi del segle XV, la casa de la Murtra, que tenia capella i que devia condicionar la planta i potser l'aspecte exterior de la nova construcció. Hom ha ubicat aquesta masia a l'actual cos de migdia (López, 1999).

La major activitat constructiva dels frares es registra durant la segona meitat del segle XV. A llevant, es va edificar l'església: el 1451, Aldonça Sabastida construïa la capella dels Set Goigs de la Mare de Déu (Alemany, 1993) i el 1453 Ramon Bertran el carner o sepultura del mig de la nau, sota el cor (Cuyàs, 1974), on encara és visible una làpida sepulcral amb el seu anagrama. El 1455 s'edificava la capella del Sant Crist, construïda, entre d'altres, mercès als donatius del notari Antoni Viñas i de l'esmentat Ramon Bertran. El 1478 es feien empostissar de fusta els murs interiors del refetor, a l'ala nord, construït sobre part del celler; l'obra es va coronar el 1486. El claustre fou contractat amb el mestre Jaume Alfons l'any 1478 (Madurell, 1948) continuant pel tram de migdia on hi ha la clau de sant Jeroni amb quatre àngels que toquen la trompeta. El procés constructiu dels dos pisos fou intermitent i simultani i es perllongà fins al final del segle XV. La cuina, a ponent, s'enllestí el 1487.

EL CLAUSTRE

El claustre és l'element central i més notable de l'antic monestir. Actualment s'hi pot accedir des del rentamans o bé des de l'antiga porteria. És un recinte de planta quadrangular amb galeries obertes cap al pati que serveixen de comunicació entre les principals dependències de l'edifici.

Els murs exteriors del claustre són bastits amb pedra de Montjuïc –llevat dels contraforts de l'angle més proper a la porta de l'església, que són de maons seriatos, cuïts al mateix monestir. Els

murs interiors són de maçoneria enguixada que, en origen, estigué pintada de blanc amb ratlles negres imitant carreus. El pis inferior de cada ala s'obre al jardí central mitjançant set parelles d'arcs apuntats que recolzen en columnes de pedra nummulítica de Girona amb bases i capitells sense decoració, i en mènsules esculpides amb retrats de personatges vinculats al monestir. Les parelles d'arcs alternen amb uns gruixuts contraforts exteriors. Les voltes són quatripartites per nervis que parteixen de permòdols amb figures d'àngels tenants (o amoretos) que porten escuts o senyals de famílies que contribuïren a la construcció, i clouen en grans claus de volta esculpides i policromades amb temes hagiogràfics i heràldics. Els plements són construïts en maó enguixat que havia estat pintat de blanc amb ratlles imitant carreus. Al pis superior s'obren 15 arcs escarcers o rebaixats. Les galeries són cobertes amb teulades a un sol vessant, amb bigues de fusta, travessers i cairons. Les cantonades es resolen amb arcs boterells, dels quals el més proper a l'església va desaparèixer en l'incendi del 1835. A les quatre cantonades hi hagueren sengles gàrgoles de les quals se'n conserva una en forma de lleó, atribut de sant Jeroni. A l'angle sud-est, davant la porta de l'església hi ha un templet que s'obre al jardí central mitjançant un arc escarcer, tancat amb una volta de pedra amb nervis i una clau amb el monograma "IHS", potser destinat a allotjar una font, seguint la mateixa disposició del claustre de la catedral de Barcelona. En aquest indret hi hagué una capella dedicada a la Mare de Déu dels Àngels, que feren enderrocar perquè treia visibilitat.

El brollador central (1502) té forma d'estrella vuitavada, amb una tassa superior amb caps de lleó, amb tres graons en forma de mitja lluna. Al jardí hi ha també un pou (1470) d'una gran simplicitat, semblant al que hi hagué a Montserrat o al que hi ha a Santa Anna de Barcelona, que fou cedit pel Consell Municipal barceloní (Bruniguer, 1914).

L'ESGLÉSIA

S'entra a l'antiga església conventual, a llevant del conjunt i avui parcialment enrunada, des del cantó que formen les galeries de llevant i migdia del claustre. Bastida al segle XV i ampliada el XVI, es conserva l'absis i les capelles del costat de l'epístola (o costat dret). La resta s'esfondrà arran del gran foc del 1835. Els murs eren de maçoneria estucada i pintada. Els arcs, finestrals, nervis i portes eren construïts amb pedra calissa vista.

Era un temple d'una sola nau, en tres trams, amb un gran cor alçat als peus a l'estil de Morella, que havia sufragat l'emperador Carles I. Entrant al recinte de l'església queda a mà dreta una porta adintellada des de la qual els fidels entraven al temple que comunica amb la capella de Sant Sebastià. Tot seguit vénen tres capelles laterals que havien estat dedicades, respectivament, al Sant Crist, després a la Verònica i avui al diàleg interreligiós; a la Immaculada Concepció, i als Set Goigs de la Mare de Déu, després del Roser i avui de Santa Maria de la Claraesperança. Les dues primeres capelles fóren modificades amb posterioritat. L'arc de la primera és de mig punt i més baix que els altres perquè s'obria sota el cor; està coberta amb volta de maó pla. La central, amb arc de pedra apuntat, està coberta amb volta quatripartita, però fou dividida i aparedada posteriorment. L'última capella és la més ben conservada. A la línia d'impostes hi ha dos parells d'àngels tenants que porten l'escut de la família Sabastida. També està coberta amb volta quatripartita (la clau de volta es va perdre). Els nervis neixen de permòdols amb àngels tenants que sostenen l'escut de la família. Té al fons un gran finestral amb arc de mig punt que fou aparedat al segle XVI i reobert modernament.

L'absis és poligonal i estava sustentat exteriorment per contraforts. Interiorment hi havia una volta amb vuit nervis que cloïen en una clau. A la part superior s'obren cinc finestrals amb arcs lleugerament apuntats, un dels quals és aparedat, protegits amb guardapols apuntats que neixen de mènsules amb motius vegetals. A l'altar major hi ha una fornícula quadrangular, antic cambril, amb una Nativitat moderna de l'Escola Massana, al lloc de la que hi havia hagut al retaule construït per fra Damià Vicenç el 1582. Les dues mènsules esculpides que sustenten la peanya de les imatges provenen de la galeria est del claustre i foren trobades en una excavació

de l'església. Al paviment del presbiteri hi ha també la sepultura del bisbe Joan de Miralles (+1541) i al mur de mà dreta, al primer pis, una simple finestra adintellada des de la qual, segons tradició, el rei Felip II oí missa quan vingué al monestir.

Al costat esquerre hi havia la capella de Sant Miquel, la de Sant Bernat i la del Sant Crist, avui desaparegudes. Les excavacions de la capella del Sant Crist han permès recuperar un paviment amb rajoles hexagonals de motius geomètrics.

Al mig de la nau hi ha una gran sepultura amb una calavera i dues túbies esculpides. En una altra làpida sepulcral hi ha un escut amb l'anagrama de Ramon Bertran i la inscripció: "QUI FOU FET L'AN MIL CCCC LIII."; una altra té la llosa de la família Sabastida, constructors de la capella dels Set Goigs de la Mare de Déu.

LA CAPELLA DE SANT SEBASTIÀ

Aquesta capella és situada a l'angle sud-est del claustre. S'hi accedeix des de l'església monàstica per la porta a través de la qual entraven els fidels al temple. Després de baixar quatre graons trobem a terra la sepultura de la família Setantí (1489). A mà dreta hi ha un arc escarcer que s'obre a una estança on es poden veure restes dels nervis d'una volta estrellada d'una antiga capella, la primitiva de Sant Sebastià, que va començar a ser construïda el 1491 arran d'una pesta, per tal de demanar la protecció d'aquest màrtir, copatró de Badalona, que també comunicava al claustre per una porta conopial, i que fou posteriorment modificada en fer l'escala de l'edifici anomenat Obra Nova.

Al fons del passadís, per la porta dita dels pelegrins, s'accedeix a l'actual capella de Sant Sebastià. De l'època gòtica només es conserva una pila d'aigua beneïta sostinguda per una mà i la predela del retaule de Sant Sebastià –salvada de l'incendi– que és al Museu de Badalona. La capella va ser destruïda el 1835 i reconstruïda vint anys després. El retaule neogòtic que la presideix ha estat restaurat l'any 2000.

EL REFETOR

El refetor, o menjador dels monjos, és a l'ala nord del monestir. S'hi accedeix des del rentamans, estança quadrada i coberta amb una volta gòtica estrellada, on hi ha una pica de pedra amb dos caps de lleó esculpits que donava també aigua al refetoret, petit menjador destinat als hostes notables, construït per tal que els seglars no interferissin els àpats monàstics. El refetor el va fer construir el rei Joan II de Catalunya-Aragó. Les obres s'acabaren el 1486 (Cuyàs, 1975).

El refetor és una sala rectangular (20 m de llargada per 6 d'amplada) coberta amb tres voltes de creueria quatrimpartita amb nervis i claus. Els murs són de maçoneria enlucada i pintada de blanc imitant carreus. Els nervis i les claus són de pedra també pintada. Els murs foren empostissats de fusta entre el 1478 i el 1481. A la clau de volta central hi apareix representat sant Jeroni, pare de l'Església, sustentant un temple i amb un lleó rampant entre els genolls; a les altres dues claus hi ha els quatre pals reials. A la primera hi ha una filactèria amb la inscripció: *Rex Ioannes me fecit*. Les claus van ser policromades els anys 1483-1486 per fra Gabriel Andreu, monjo del monestir. També hi ha policromia als arrancaments dels nervis i algun caparró esculpit en els intersticis. A les mènsules hi ha àngels amb instruments musicals. Al segle XVII, les voltes es van abarrocar: les van emblanquinar i decorar amb garlandes ocre amb motius vegetals. Arran de la pesta groga del 1821, el conjunt fou novament emblanquinat. Va ser restaurat els anys 1990-93 amb un tractament molt respectuós que posava a la llum les pintures existents i les consolidava. En el plement nord de la clau central va aparèixer un àngel tocant la trompeta, atribuït de sant Jeroni.

Al mur del tester es veuen restes d'una antiga pintura mural (1554-57). Era un Sant Sopar (avui perdut) amb una galeria superior de personatges que apareixen darrera d'una barana, a l'estil de les grans composicions venecianes. Sota la inscripció *ESUS PASCHALIS AGNI LEX* ("l'àpat pasqual és la llei de l'anyell") hi ha representat l'emperador Carles I i la seva cort (Aymar, 2000). A la part baixa d'aquest mur, un arc de maó tancat darrerament amb vidres permet la visió del

celler amb les antigues tines i les portadores. Als peus del refetor hi ha un finestral de mig punt que havia estat tancat amb un vitrall instal·lat per uns vitrallers alemanys entre el 1492 i el 1494, i que posteriorment hagué de ser parcialment aparedat pels mateixos monjos per por dels atacs dels pirates (Cuyàs, 1975).

La trona, moderna, recorda aquella des de la qual el lector llegia mentre tota la comunitat menjava en silenci. S'hi accedeix per una escaleta empotrada al mateix mur. A la paret nord, empostissada de fusta, s'amaga l'entrada a una antiga gruta o hipogeu. Avui el refetor s'usa com a capella i sala d'actes (conferències, concerts, exposicions...).

LA CUINA

La cuina i les seves dependències ocupa el cos de ponent del monestir. És una nau amb quatre arcs de diafragma de pedra i voltes de maó construïdes entre el 1486 i el 1489. Hi ha tres finestres rectangulars que s'obren a l'exterior. Al centre de l'estança hi havia taules de pedra amb columnes granítiques, algunes de les quals es veuen aprofitades actualment en la base del brollador del claustre.

Es conserven les antigues piques de pedra de Girona, que ja en el segle XV estaven servides d'aigua corrent. Hi ha també restes de la socolada de rajoles que cobria els murs i una petita estança soterrada que feia la funció de nevera. La cuina es comunicava amb el refetor a través d'un passadís que sortia del refetoret .

ELS CELLERS

Els cellers i els cups ocupen tota l'ala nord del monestir, a continuació del refetor, al llarg de l'anomenat camí de la Serreta que, amb el temps, ha quedat reomplert de terra, fet que ha motivat que la porta exterior d'entrada d'aquest sector, adovellada, quedés ensorrada i que algunes finestres es convertís posteriorment en portes per tal d'abocar-hi les portadores quan es trafegava amb el raïm. En el mur exterior d'aquest sector hi ha també unes arcuacions cegues que corresponen a l'aqüeducte que servia el monestir i unes finestres d'arcs conopials tancades amb reixes, descobertes recentment. El cos de l'edifici està format per una galeria construïda amb arcs formers de maó i coberta amb voltes de maó pla, de la mateixa amplada que el refetor –al qual s'obre també a través d'un arc de maó–, i una altra galeria que és la continuació de la galeria nord del claustre i que s'obre a les ruïnes de l'església, amb onze parelles d'arcs apuntats, alguns tancats amb reixes de ferro. Les columnes són facetades i alguns dels capitells d'aquests arcs són historiatos (relacionats estilísticament amb els del claustre de Montserrat) i d'altres presenten motius vegetals. Les voltes són d'aresta, sense nervis ni claus de volta.

Sobre els cups hi ha la infermeria, amb una galeria amb nou arcs de maó, avui tancats amb vidrieres, molt assolellada. Aquest sector correspondria a un claustre menor que sembla inacabat, on hi hagué també la vivenda del prior.

En el capítol del 9 d'abril del 1559, el prior, fra Agustí Sumes, va manifestar als frares la necessitat de tancar amb un mur la part de llevant del monestir, des de la infermeria fins a l'Obra Nova, que era la més exposada (Cuyàs, 1976).

LA FAÇANA PRINCIPAL

Es pot accedir a la façana principal gòtica, reformada el 1772, des de l'entrada principal, la capella de Sant Sebastià o el passadís que hi ha al costat de la torre prioral. S'hi obre una gran porta dovellada del segle XV, protegida amb un guardapols del segle XVI que recolza en dues mènsules esculpides amb dos caparrons, possibles retrats de l'emperador Carles I. El conjunt era coronat per un rellotge de sol oval esgrafiat avui quasi esborrat. A la pedra clau hi ha una peanya amb la imatge de sant Jeroni, obra de Maria del Carme Malet, vescomtessa de Güell (1997). Davant d'aquesta porta es formaven diàriament llargues cues de captaires que rebien dels frares un plat de sopa i un tros de pa. Les obertures són adintellades. Els balcons del primer pis

substitueixen les finestres de les cel·les dels frares. Al pis superior hi ha finestres quadrangulars i ovals que probablement modificaren una antiga galeria d'arcs característica de moltes masies. A mà dreta queda l'edifici Obra Nova que tingué una façana esgrafiada i un coronament barroc. Ha estat restaurada l'any 2000. A la porta d'entrada de la capella de Sant Sebastià (modificada al segle XIX) hi trobem dos medallons renaixentistes amb dos retrats que representen sant Pere i sant Pau i a les mènsules uns altres dos retrats esculpits de dos personatges barbuts morescs. A mà esquerra de la façana, s'alça la torre prioral i l'edifici de l'antiga hostatgeria, bastida al costat de l'antic portal d'entrada. A l'altre costat de l'hostatgeria hi ha un jardí amb un brollador central amb tassa de pedra granítica que recorda el del claustre.

BIBLIOGRAFIA

Sigüenza, 1600, llibre III, cap. III; Soler, 1890; Madurell, 1948a; Barraquer i Roviralta, 1906, vol. II, p. 261–263; Bruniquer, 1914, vol. III, p.78; Cuyàs, 1974, 1975 i 1979; Font, 1980; Rosàs, 1981; Alemany i altres, 1993; Aymar, 1993; Pastor, Bush, Onrubia, 1997; Aymar, 1999; López, 1999; Poyo, 1999; Aymar, 2000; Aymar i altres, 2000.